

УДК 364.3-057.36
DOI <https://doi.org/10.32782/39221552>

Чічкань М. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Лугина Є. Ю.,
*студентка юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

CURRENT ISSUES OF SOCIAL PROTECTION FOR MILITARY PERSONNEL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

У статті розглянуто поняття та основний зміст соціального захисту військовослужбовців в національному та міжнародному законодавстві. Зокрема, здійснено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють сферу соціального захисту військовослужбовців, а також членів їхніх сімей. Охарактеризовано особливості соціального захисту військовослужбовців, які закріплені законодавством України, а також ті, які окреслені в міжнародних правових актах та становлять систему гарантій соціальної підтримки цієї категорії осіб. Загальною тенденцією для розвитку права в Україні є гармонізація законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Наголошено на безсистемності та колізіях чинного законодавства у сфері соціального захисту як ключовій проблемі, що перешкоджає розвитку та рівному доступу військовослужбовців до соціальних гарантій, у формі компенсацій та іншої матеріальної допомоги. Основу дослідження становить аналіз інституту одноразової грошової допомоги, який є важливим елементом у системі соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей. Визначено суб'єкти, підстави надання та розмір цього виду допомоги. У дослідженні було зосереджено увагу на змінах, які були внесені до законодавства, що регламентує право на отримання одноразової грошової допомоги. Зокрема, розглянуто рішення Конституційного Суду України щодо визнання деяких обмежень у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» неконституційними. Скасування окремого положення статті, яке відіграло значну роль для призначення одноразової грошової допомоги, стало підставою для ґрунтовних вдосконалень гарантування цього права. Підкреслено важливість проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, поліцейських та деяких інших осіб», який спрямований на впровадження заходів посилення соціального захисту. Оскільки не останню роль у здійсненні соціальної політики держави належить Кабінету Міністрів України, механізм реалізації одноразової грошової допомоги спирається також на діяльність цього органу держави та розроблені ним нормативно-правові акти. Результати дослідження дозволяють висвітлити як позитивні тенденції розвитку законодавства, так і недоліки, що вимагають негайного розгляду парламентом держави.

Ключові слова: *правнича допомога, одноразова грошова допомога, матеріальна допомога, соціальні гарантії, Конституційний Суд України.*

The article examines the concept and main content of social protection for military personnel in national and international legislation. In particular, an analysis of the regulatory acts regulating the sphere of social protection for military personnel and their family members is carried out. The features of social protection for military personnel, as established by Ukrainian legislation and those outlined in international legal acts, forming a system of guarantees for the social support of this category of individuals, are characterized. The general trend in the development of law in Ukraine is the harmonization of legislation in accordance with international standards. Emphasis is placed on the inconsistency and conflicts in the current legislation in the field of social protection as a key issue hindering the development and equal access of military personnel to social guarantees, in the form of compensation and other financial assistance. The study is primarily focused on the analysis of the one-time financial assistance institution, which is an important element in the system of social protection for military personnel and their families. The subjects, grounds for granting, and the amount of this type of assistance are identified. The research focuses on changes made to the legislation regulating the right to receive one-time financial assistance. In particular, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine regarding the recognition of certain restrictions in the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Members

of Their Families” as unconstitutional are discussed. The repeal of a specific provision of the article, which played a significant role in the granting of one-time financial assistance, became the basis for substantial improvements in guaranteeing this right. The importance of the draft Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Strengthen Social Protection for Servicemen, Police Officers, and Certain Other Persons” is emphasized, aimed at implementing measures to strengthen social protection. Since the Cabinet of Ministers of Ukraine plays a significant role in implementing the state's social policy, the mechanism for implementing one-time financial assistance also relies on the activities of this state body and the regulatory acts developed by it. The results of the study allow for highlighting both positive trends in the development of legislation and shortcomings that require immediate consideration by the country's parliament.

Key words: legal assistance, one-time financial assistance, financial aid, social guarantees, Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Одним з основних напрямів соціальної політики нашої держави є забезпечення належного рівня соціального захисту військовослужбовців – тих, хто ціною власного життя захищає суверенітет, а також територіальну цілісність України. У зв'язку з воєнними діями, спричиненими збройною агресією Російської Федерації у 2014 році, які 24 лютого 2022 року переросли в повномасштабне вторгнення, питання соціального захисту військовослужбовців набуло особливої актуальності. Для всього Українського народу очевидним став взаємозв'язок між обороноздатністю держави та рівнем матеріального забезпечення, а також соціального захисту осіб, які безпосередньо беруть участь у захисті Батьківщини.

З 24 лютого 2022 року до системи безоплатної правничої допомоги звернулося майже 12 тисяч захисників і захисниць України. З-поміж найпоширеніших звернень від військових питання щодо державної допомоги, виплат та компенсацій [1, с. 3]. Водночас у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2022 рік було підкреслено актуальні проблеми захисту соціальних прав військовослужбовців і наголошено на тому, що нині поширеними є факти несвоєчасної виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям та їхнім сім'ям, а також ускладненим є механізм отримання документів, необхідних для призначення такої допомоги [2].

Такі дані свідчать про потребу військовослужбовців у правовій допомозі з метою реалізації гарантованого Конституцією України права на соціальний захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема соціального захисту військовослужбовців в Україні стала предметом дослідження таких науковців, як Р. В. Гринько, А. Ф. Мота,

С. А. Петреченко, Т. Я. Грень, М. Смуш-Кулеша, А. Федорова, Б. Мойса та інших. Попри те, що окреслена тема вже розглядалась у численних наукових публікаціях, вважаємо, що вона потребує додаткового дослідження, адже законодавство щодо соціального захисту доволі часто зазнає змін.

Виділення невивчених раніше аспектів загальної проблеми. Головна увага в дослідженні зосереджена на аналізі змін, що відбуваються у сфері правового регулювання соціального захисту військовослужбовців. Зокрема, розглянуто питання особливостей надання військовослужбовцям одноразової грошової допомоги.

Постановка завдання. Метою наукової роботи є дослідження основних засад соціальної політики держави щодо соціального захисту військовослужбовців, зокрема проаналізовано реформування інституту одноразової грошової допомоги та надання додаткових виплат військовослужбовцям.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовою основою визначення системи соціального та правового захисту військовослужбовців є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі — Закон), у якому, до речі, вперше було законодавчо закріплене поняття соціального захисту [3, с. 163]. У загальних положеннях цього Закону зазначено, що під соціальним захистом військовослужбовців розуміється: «діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі» [4].

Аналіз законодавства та багатьох досліджень дозволяє визначити певні особливості системи соціального захисту військовослужбовців. По-перше, право на соціальний захист гарантовано не тільки військовослужбовцям, а й у визначених Законом випадках членам їхніх сімей. По-друге, соціальний захист військовослужбовців та їхніх сімей не залежить від рівня їхніх доходів чи фінансування з державного бюджету, а є безумовним, тобто для них соціальні гарантії не можуть бути обмежені чи скасовані без надання компенсацій [5, с. 83].

Також вважаємо за необхідне зауважити вплив міжнародних стандартів на вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні. Право на соціальний захист закріплене в документах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. Комітет Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних і культурних прав спонукав держави створювати системи соціального захисту, адже це є їхнім юридичним обов'язком відповідно до статті 22 Загальної Декларації з прав людини і статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [6, с. 22]. Крім головних засадничих документів, цими організаціями приймаються також акти, спрямовані на захист військовослужбовців. Комітет Міністрів Ради Європи у своїй Рекомендації державам-членам щодо людських прав військовослужбовців від 24 лютого 2010 року CM/Res (2010)4 встановив ряд стандартів, які мають враховуватися законодавцями різних країн:

1) військовослужбовці, які внаслідок проходження військової служби зазнали поранення, мають право на медичне обслуговування, а також надбавки;

2) у випадку загибелі військовослужбовця, який перебував у збройних силах, має бути застосована система компенсацій та надбавок;

3) особи, які залишили військову службу, зазнали поранення або захворіли внаслідок служби, мають право на компенсації [7].

Нині в Україні відбувається активна трансформація соціально-захисного законодавства військовослужбовців з метою його узгодження з міжнародними стандартами. Від моменту ухвалення Указу Президента України «Про загальну мобілізацію в Україні» 24 лютого

2022 року чисельність військовослужбовців у лавах Збройних Сил та інших військових формувань України значно зросла. При цьому проблема низького рівня обізнаності військовослужбовців щодо належності їм прав на окремі види соціальних гарантій, таких як одноразова грошова допомога, залишається актуальною. На думку вчених, це спричинено безсистемністю чисельних норм у сфері соціального захисту та постійними змінами в процедурі їх реалізації, через складні військово-політичні умови в Україні [3, с. 163].

У системі заходів соціального захисту військовослужбовців важливе місце посідає одноразова грошова допомога. Розглянемо більш детально цей аспект. У статті 16 Закону закріплено, що: «одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві (далі – одноразова грошова допомога), – гарантована державою виплата, що здійснюється особам, які згідно з цим Законом мають право на її отримання» [4].

Конкретні умови виплати зазначеної допомоги визначені в п. 2 ст. 16 Закону. У разі загибелі або смерті військовослужбовця право на отримання одноразової грошової допомоги надається батькам, одному із подружжя, неповнолітнім дітям, утриманцям (ст. 16-1). Розмір одноразової грошової допомоги залежить від підстав призначення такої допомоги (у разі смерті (загибелі), встановлення певного ступеня інвалідності чи втрати працездатності). Крім цього, статтю 16-2 у 2022 році було доповнено положенням, відповідно до якого в період дії воєнного стану розмір цієї виплати встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Загалом Закон від початку повномасштабного вторгнення зазнав змін у зв'язку з тим, що його окремі норми суттєво обмежували права військовослужбовців на одноразову грошову допомогу.

6 квітня 2022 року Конституційний Суд України виніс Рішення № 1-р(П)/2022, у якому визнав неконституційним пункт 4 статті 16-3 Закону, який раніше зазначав, що військовос-

лужбовці, військовозобов'язані або резервісти могли отримати одноразову грошову допомогу у збільшеному розмірі, якщо здійснювалося встановлення вищої групи інвалідності або більшого відсотка втрати працездатності, і тільки протягом дворічного строку від моменту первинного встановлення інвалідності чи ступеня втрати працездатності. Проте в реальній площині ця норма обмежувала право на одноразову грошову допомогу тим, хто зазнавав погіршення стану здоров'я внаслідок поранення, отриманого під час виконання військових обов'язків, або захворювання, пов'язаного з виконанням військових обов'язків після спливу дворічного строку. Отже, Конституційний Суд України підкреслив, що в умовах воєнного стану для держави найвищим державним інтересом є підтримання високого рівня обороноздатності, захист суверенітету та територіальної цілісності. Посилення обороноздатності та здатність давати відсіч збройній агресії Російської Федерації вимагає від держави мобілізації всіх доступних їй ресурсів, а одним із засобів сприяння розвитку оборонних можливостей має бути усебічна підтримка військовослужбовців Збройних Сил України. За Конституційним Судом України, не виправдані є законодавче обмеження часовими рамками настання погіршення стану здоров'я особи, внаслідок отримання нею поранення під час проходження військової служби або іншого захворювання, спричиненого виконанням обов'язків військової служби [8].

Оскільки Рішення Конституційного Суду України скасувало чинність пункту 4 статті 16-3 Закону, то як результат зникла законна підстава надання військовослужбовцям, військовозобов'язаним та резервістам права на одноразову грошову допомогу в підвищеному розмірі в разі встановлення вищої групи інвалідності або більшого відсотка втрати працездатності. Тому Верховна Рада України у Законі «Про внесення змін до Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги» постановила, що відповідно до пункту 4 статті 16-3 в новій редакції одноразова грошова допомога у збільшеному розмірі з урахуванням раніше виплачених сум призначається

військовослужбовцям, військовозобов'язаним, резервістам або особам, звільненим з військової служби, у разі встановлення інвалідності вищої групи або зміни її причинного зв'язку. Зміст пункту 4 статті 16-3 було значно розширено, адже до нього також додалися окремі випадки, за яких надається одноразова грошова допомога в більшому розмірі з урахуванням раніше виплачених сум (при встановленні більшого ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності у відсотках чи зміни його причинного зв'язку; у разі встановлення інвалідності під час повторного огляду, якщо при первинному огляді було встановлено лише ступінь втрати працездатності), або за яких така допомога надається без урахування раніше виплачених сум (якщо встановлено факт загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста, чи особи, звільненої з військової служби, смерть якої настала протягом року після звільнення з військової служби) [9].

Також слід відзначити, що Верховна Рада України підтримала законодавчу ініціативу № 9638, що перебуває на стадії ухвалення. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, поліцейських та деяких інших осіб» (далі – Проект) має на меті вдосконалити механізми призначення компенсацій, надання права на одноразову допомогу та грошове забезпечення військовослужбовців [10]. Положення Проекту передбачають: виплати компенсацій за невикористані під час дії воєнного стану дні відпусток, зокрема у випадку загибелі (смерті) військовослужбовців та поліцейських; виплати одноразової грошової допомоги після звільнення з військової служби; збереження грошового забезпечення, надбавки за вислугу років та інші додаткові види грошового забезпечення особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України або захоплених заручниками, а також зниклих безвісти за особливих обставин, та щомісячне грошове забезпечення сім'ям цих осіб у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Окремо варто підкреслити вагому роль Кабінету Міністрів України в удосконаленні системи соціального захисту військовослужбовців. Так, 28 лютого 2022 року урядом було ухвалено Постанову «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» № 168 (далі – Постанова), у якій розкривається механізм та обсяг одержання додаткової виплати або фінансової допомоги певним категоріям осіб. Уряд у вищезазначеній Постанові закріпив механізм виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця, який загинув під час воєнного стану, виконуючи військовий обов'язок. З урахуванням останніх внесених змін, розмір такої виплати становить 15 млн грн і рівними частками виплачується всім законним отримувачам. Крім цього, Постанова також доповнює статтю 16-1 Закону та забороняє надання одноразової грошової допомоги громадянам Російської Федерації або Республіки Білорусь, особам, які проживають там на постійній основі, та особам, засудженим за антидержавну діяльність (державна зрада, колабораціонізм, пособництво державі-агресору). Члени сім'ї наділяються правом на одноразову грошову допомогу з дня загибелі військовослужбовця, зазначеного в свідоцтві про смерть. Термін, протягом якого особа може претендувати свою частку одноразової грошової допомоги, становить три роки [11].

З огляду на проведений аналіз чинного законодавства, що регулює право на соціальний захист військовослужбовців, зокрема одноразову грошову допомогу, можна стверджувати про значні позитивні зміни, що вдосконалюють систему соціального захисту захисників та захисниць України. Однак реалізація юридич-

них норм на практиці показала і негативні сторони, які потребують негайного законодавчого врегулювання. Найпоширенішою проблемою постає надто обмежене коло суб'єктів права на одноразову грошову допомогу. Чинна редакція статті 16-1 Закону, внаслідок ухвалених Верховною Радою змін 25 серпня 2022 року, не враховує таких категорій осіб, як повнолітні діти, діти, народжені після загибелі військового, цивільні партнери, брати або сестри, онуки та інші особи, які є близькими військовослужбовця. Хоча законодавцю слід було б керуватися Сімейним кодексом України, згідно з яким, особи, що проживають разом, займаються спільним побутом і пов'язані взаємними правами та обов'язками, вважаються сім'єю [12].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати про тенденцію позитивних змін національного законодавства у сфері соціального захисту відповідно до потреб військовослужбовців та їх сімей. Верховна Рада України ухвалила закони, які посилили право військовослужбовців та членів їхніх сімей на різні види грошових гарантій, зокрема одноразову грошову допомогу в умовах воєнного стану. Однак зважаючи на те, що кількість звернень громадян за правовою допомогою зростає саме через суперечливість різних правових норм, а право на одноразову грошову допомогу досі залишається проблемою для багатьох осіб, законодавству та уряду слід врахувати практику застосування положень нормативно-правових актів, та внести нові зміни й доповнення. Першочерговим завданням держави має стати справедливе надання права на одноразову грошову допомогу категоріям тих осіб, члени родини та близькі яких безпосередньо беруть участь у захисті Батьківщини ціною свого життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Приклади надання безоплатної правової допомоги захисникам та захисницям України та членам їхніх родин. *Безоплатна правова допомога*. 2023. 32 с. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/pryklady-nadannya-pravovoyi-dopomogy-zahysnykam-i-zahysnyczyam-ukrayiny-2023.pdf> (дата звернення: 04.10.2023).
2. Права людини в секторі безпеки і оборони – Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – Головна*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/prava-liudyny-v-sektori-bezpeky-i-oborony#mobilizovani> (дата звернення: 17.10.2023).
3. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петrenchенко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Офіційний вебпортал Парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 20.12.2023).
5. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. С. 80–84.

6. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. *Рада Європи*. 2022. 64 с.

7. Окремі аспекти соціального захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право в умовах війни*. URL: <https://law-in-war.org/okremi-aspekty-soczialnogo-zahystu-vijskovosluzhbovcziv-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення: 22.09.2023).

8. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) : Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

9. Про внесення змін до Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги : Закон України від 29.07.2022 № 2489-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2489-20#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

10. Парламент прийняв за основу законопроект щодо посилення соціального захисту військовослужбовців, поліцейських та деяких інших осіб. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/240492.html> (дата звернення: 22.09.2023).

11. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168 : станом на 20 вересня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

12. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 3 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 04.10.2023).